

Posudek na disertační práci: The Expressivness of Experience. A structural and phenomenological account of the Russian formalist's „aesthetic of estrangement“

Doc. PhDr. Tomáš Kubíček, PhD

Práce Mgr. Patricka Flacka se usiluje podrobně zdokumentovat klíčový pojem ruského formalismu tj. pojem ozvláštnění, osvětlil ho v jeho dobových souvislostech, najít jeho zdroje a limity a převést jej z roviny poetiky na rovinu, kde estetiku doplňuje filozofickými koncepcemi. Cílem je prokázat použitelnost Šklovského návrhu estetiky ozvláštnění pro pochopení momentu přeformulování estetických koncepcí a nahlédnou ji jako východisko dalšího směřování od formalismu přes strukturalismus k otázkám, které se dotýkají oblasti konstituování významu a smyslu – a to jako kategorií, které musí být prozkoumány i ze stanoviska recepčního. Už toto založení a směr práce, které představuje její kreativní a přemýšlivou část, považuji za velmi důležité. Často konstatovaná blízkost fenomenologie a strukturalismu popřípadě formalismu je rozhodně oním východiskem, které poznamená myšlení o znaku jako o sociální kategorii a umožní nejenom vystoupit z omezeného horizontu imanentismu, ale nad to produktivním způsobem zkomplikuje chápání uměleckého textu jako pouhé sumy materiálu.

V případě Flackovy práce nejde přitom o obhajobu a nekritickou adoraci tohoto pojmu (a spolu s ním ruského formalismu), spíše o kritické zvažování těch rysů, které se přes všechny výhrady a přes všechny nedostatečnosti původního pojetí mohou ukázat jako produktivní a (což z autorova textu vyplyne průběžně) mohou nám nabídnout nový pohled na jeden z klíčových okamžiků vývoje literární teorie, součástí jehož dědictví jsou i aporie, které poznamenají celý následující vývoj teorie ve dvacátém století.

Práce představuje velmi solidní, argumentačně přesvědčivý, materiálově precizně zajištěný a kompozičně jasně strukturovaný a komplexní text. Přesto mu lze adresovat výtku, týkající se jisté chvilkové či občasné povrchnosti. Snad to vyplývá z širě autorova záběru (rekonstrukce historických souvislostí tu prostupují analytické pasáže, které se zaměřují k oblasti jazykovědné, literárněvědné, filozofické, obecně estetické atd.), snad je toho příčinou zřetelná potřeba být co nejkoherentnější, nenechat myšlení a tedy psaní rozběhnout otevírajícími se souvislostmi a cestičkami a neztratit souvislou nit výkladu, a tedy i přehlednost a přesvědčivost. Často však sleduji s posmutněním, jak se naznačená cesta zase uzavírá, jak se právě otevřená souvislost opouští a hlouběji neprozkoumává, když vidím či tuším její lákavý potenciál. To se týká jak možností srovnání Jakobsonova přístupu, jenž

vyrůstá s ruské tradice (živené ovšem neruskými filozofickými a estetickými zdroji – Humboldt, Kant, Husserl ad.) s přístupem PLK, jenž tytéž zdroje kombinuje s českou tradicí a vytváří jinou obdobu tohoto důležitého a z hlediska světové literární teorie životadárného koktejlu; tak například srovnání Špeta s přístupy Husserla, či Heidegera (které zůstává jen naznačené); či důkladnější položení Špetových myšlenek do kontextu Merleau-Pontyho názorů. Kritika Derridy (či Derridou) se také, zdá se mi, bere velmi rychle za platnou, ačkoliv podrobněji inscenovaný „souboj“ by určitě nebyl nezajímavý a třeba by poskytl i nové argumenty. Zvláště lákavá by byla komparace Derridy s myšlením pražských strukturalistů právě v souvislosti s pojmy významu a smyslu či v souvislosti s Jakobsonovým pojetím dynamiky významového procesu. Spoje, které práce v těchto souvislostech ukazuje, jsou důležité a autor si zaslouží pochvalné přitakání za to, s jakou objektivností je odkrývá, ale o to víc lákají k hlubším ponorům.

Pohybovat se terénem ruského formalistu po množství prací, které byly tomuto fenoménu věnovány, je obtížné, tedy v tom smyslu, že hrozí výprava po vyšlapaných chodnících. To se však naštěstí autorovi práce nestane. Daří se mu i v historických souvislostech přinášet spíše nežli opakování známých skutečností, nové postřehy a stává se tak vítaným doplněním prací, na které se v této souvislosti odvolává (především Erlich, Steiner, Hansen-Löve, Seriot). Práce v těchto částech ukazuje, že není prací ryze teoretickou, ale důkladně osvětluje i společensko-kulturní a politické souvislosti ruského formalismu (zde je přítom na místě přehledová stručnost, která však vystihuje podstatné) a i v těchto pasážích však osvědčuje rozhled i smysl pro celek.

Postupně však logicky získá její plnou pozornost pojem ozvláštňení a to pojem, který se pokouší opevnit jako recepční kategorii. Takto modelovaná kategorie ozvláštňení jej potom přirozeně vede k otázkám po podstatě umění, po podstatě zkušenosti s uměním či zakoušení umění, či vztahu mezi textem a recipientem. Nejasnosti Šklovského definicí se pro autora stávají produktivními oblastmi a impulsy pro dohledávání výše uvedených souvislostí. Velmi podnětně a objektivně je do této situace zaveden Špet, který v tuto chvíli funguje jako spojnice mezi raným formalismem a jeho pozdější podobou, která nachází i v dialogu se strukturalismem nové otázky vztahu mezi uměním a vnímatelem. Zde oceňuji i přesvědčivost nalezené vývojové linky, která vede od Šklovského přes Eichenbauma a Tyňanova a kterou lze pojmenovat jako snahu o nové určení charakteru či podstaty funkce.

Jen mi přijde poněkud zvláštní, když práce, která přínosným způsobem problematizuje estetiku ozvláštňení tím, že ji chce studovat jako recepční kategorii či ze stanoviska recepce, zaměří (zcela v intencích svých průvodců, tedy formalistů) svoji pozornost na jazyk (vulgárně

řečeno na jeho materiálnost) a odhlédne od podmínek jeho fungování jako společenské instituce. Mám tu v první řadě na mysli normy, které patří k pojmu ozvláštňení (či měly by patřit, alespoň v dosahu nového založení tohoto pojmu, které autor navrhuje) a které překračují horizont úzce vymezeného imanentismu. Jak ostatně ukázal Jakobson ve studii *Co je poezie*, podstatu rozdílu mezi poetickým a prozaickým jazykem (tedy jazykem běžné komunikace) nevysvětlíme, soustředíme-li se pouze na jazyk samotný, ale studiu je třeba podrobit i podmínky jeho užití. Což se zcela týká i jeho fungování. Uzavřít zkoumání ozvláštňení do horizontu recipienta jako individua – jakkoliv abstraktního – by přitom mohlo způsobit, že bychom se dostali do oblasti, kde se například pohyboval Zich (psychologická sémiotika) a odkud se čeští strukturalisté pokoušeli uniknout (a Jakobsonovy studie o poetické funkci určitě patří k tomuto teoretickému pohybu, jímž se vedle pojmů jako je subjekt a individuum zkoumala jejich povaha jako „institucí“). Naopak, vedle estetických a filozofických koncepcí se v těchto pracích rozkrývaných souvislostech nabízí i kognitivní jazykověda (Langacker ad.), ale to bychom autora už tlačili do ještě větší šíře a možná povrchnosti, kterou jsem před chvílí opatrně kritizoval.

Budiž proto výše uvedené jen dokladem toho, jak podnětná je práce kolegy Flacka a nevnímejme to, co tu bylo v závěru předchozího odstavce řečeno jako výtku, ale spíše jako ocenění.

I proto doporučuji práci k obhajobě o jejíž úspěšnosti jsem přesvědčen, především vzhledem – znovu opakuji – k argumentační přesvědčivosti a přehlednosti, jazykové a stylistické přísnosti a neodbíhavosti, ale i pro podnětnost nalezených spojení mezi Šklovského pojmem ozvláštňení a následnými teoriemi, které se zaměřují na otázky fungování znaku.

/ Tomáš Kubíček